

РЕЦЕНЗІЇ

В. А. Бурбига

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:
МИКОЛЕНКО, Д. В. ПРАВОЦЕНТРИСТСЬКІ ПАРТІЇ
У СИСТЕМІ ВЛАДИ КНЯЗІВСТВА БОЛГАРІЇ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)
Х., ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. 148 с.**

У процесі розбудови демократії в Україні та в контексті сьогоденного зовнішньополітичного курсу нашої держави особливої актуальності набуває вивчення досвіду країн Європейського Союзу, у тому числі Південно-Східної Європи.

Актуальність монографії, у якій розглядається діяльність болгарських правоцентристських партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., зумовлена також тим, що до цього часу головна увага вчених була зосереджена на дослідженні історії лівих політичних сил – соціал-демократів та БЗНС, роль яких у житті країни значно перебільшувалась. Варто відзначити, що у радянській історіографії болгарські правоцентристські партії характеризувались тенденційно, відповідно до марксистських стереотипів як буржуазні угруповання без чіткої ідеології та стабільного електорату. Тема, що розкривається у монографії, болгарськими істориками висвітлена під різними кутами зору, проте не всі її аспекти піддавались глибокому і всебічному аналізу. Д. В. Миколенко у своїй праці зробив внесок у вирішення складного завдання деідеологізації, очищення від тенденційних штампів, пошуку об'єктивності в оцінці діяльності правоцентристських партій, особливо їх ролі у законодавчій та виконавчій гілках влади.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1879–1908 рр.: від початку розбудови державності у Болгарії (робота Установчих зборів 10 лютого – 16 квітня 1879 р.) до проголошення незалежності країни (22 вересня 1908 р.), що стало точкою відліку посилення влади царя Фердинанда шляхом внесення змін до Тирновської конституції.

Для досягнення поставлених перед дослідженням завдань автором використана багата джерельна та історіографічна база, яка налічує більше півтисячі найменувань архівних фондів, документальних збірок, періодичних видань, монографій та наукових статей російською, українською, болгарською та англійською мовами.

Про високий професійний рівень праці Д. В. Миколенка свідчать залучені для її підготовки матеріали Болгарського історичного архіву при Народній бібліотеці імені Святих Кирила і Мефодія, Наукового архіву при Болгарській Академії наук, Центрального державного архіву Республіки Болгарія, Архіву зовнішньої політики Російської імперії. Робота ґрунтується на вивченні статутів, програм, інших матеріалів політичних партій; законів, прийнятих парламентом, та стенограм засідань Народних зборів.

Використавши при написанні монографії проблемно-хронологічний принцип викладення матеріалу, автор у першому розділі розглядає становлення багатопартій-

ної системи Болгарії наприкінці XIX століття, виділяючи п'ять основних етапів її формування.

Перший – з 1879 по 1883 рік, коли на політичній арені Князівства діяло дві партії – Консервативна та Ліберальна. Характерним для другого етапу (1883–1885) Д. В. Миколенко називає перехід від двопартійної до трьохпартійної системи. Під час третього (1883–1887) закладалися підвалини болгарської багатопартійності. Четвертий період (1887–1894), як вказується в монографії, проходив в умовах авторитарного режиму та вирізнявся занепадом більшості політичних сил. П'ятий (1894–1899) став перехідним від авторитаризму до класичної демократії і характеризувався відновленням багатопартійної системи. Детально проаналізувавши ці етапи, автор монографії констатує, що протягом перших двадцяти років болгарської державності головні ролі у політичному житті країни належали партіям ліберального та консервативного спрямування. З появою у 1891 році соціал-демократів вони визначені як правоцентристські.

Аналізуючи далі діяльність партій у системі влади наприкінці XIX століття, Д. В. Миколенко підкреслює, що в цей період партії стали складовою частиною політичної системи країни. Деякі особливості болгарської дійсності, що не відповідали західноєвропейським зразкам парламентської демократії, були наслідком відсутності традицій і низької політичної культури громадян, слушно зауважує дослідник.

Розглянувши ідеологію, соціальний склад та особливості болгарських правоцентристських політичних сил, автор монографії констатує, що наприкінці XIX ст. на політичній арені Князівства діяло п'ять правоцентристських партій (Народна, Народно-ліберальна, Прогресивно-ліберальна, Ліберальна і Демократична), кожна з яких мала своє обличчя, яке визначалось соціальним складом, цілями, завданнями, схильністю до лібералізму чи консерватизму. Називає він і їх спільні риси – надмірну роздрібленість політичних сил, вождизм, наявність у програмах пункту про зовнішньополітичну орієнтацію та схильність до націоналізму. Д. В. Миколенко аргументовано спростовує характеристику, надану істориками НРБ, зокрема К. Новаковим, щодо правоцентристських партій як політичних угруповань, вказуючи про наявність у цих політичних сил своїх ідеологій, системи регіональних представництв, програм і статутів тощо.

У другому розділі монографії дослідник розглядає політику ліберальних та консервативних партій Болгарії у період внутрішньополітичної нестабільності 1899–1903 рр. На тлі подій у Князівстві автор неупереджено і послідовно висвітлює участь правих у роботі виконавчої влади, парламентську діяльність проурядових партій, а також боротьбу за владу правоцентристів у якості опозиції. На думку Д. В. Миколенка, період політичної нестабільності Болгарії яскраво продемонстрував ідейні розбіжності між правоцентристськими партіями. Найбільш ліберальними серед них були «каравелісти», а «радославісти», перебуваючи при владі, проводили доволі жорстку внутрішню політику, спрямовану на підсилення виконавчої влади. При цьому автор зауважує, що Ліберальна партія декларувала у своїй програмі чи не найдемократичніші гасла; «народнякам» традиційно була притаманна поміркованість, а «стамболовісти» зарекомендували себе найпослідовнішими прибічниками Фердинанда. Усе це дає підстави автору розглядати останні дві партії як найбільш консервативні. На думку дослідника, «прогресивні» ліберали, у порівнянні з «каравелістами», знаходились у політичному спектрі правіше – їхні реформи 1902–1903 рр. відзначалися поміркованістю, тому «цанковісти» – це типові правоцентристи, підсумовується у висновках до другого розділу.

Чільне місце в монографії належить висвітленню діяльності провідних партій у роки внутрішньої стабілізації з 1903 по 1908 р. Виділяючи специфічні для періоду

риси, автор вказує, що в ці роки за ініціативою проурядової Народно-ліберальної партії відбувалося зміцнення виконавчої гілки влади, зростала чисельність армії, спостерігались позитивні тенденції в економіці. Саме це дозволило «стамболовістам» тривалий час доволі успішно керувати країною. Економічне зростання, яке почалося з 1902 року, – це не тільки результат подолання урядом «цанковістів» фінансових негараздів, а й наслідок вдалої політики наступних трьох кабінетів, переконаний дослідник.

Під час правління «стамболовістів» правоцентристські партії продовжували відігравати роль головних опозиційних сил. Серед лівих лише Землеробська спілка і Радикальна партія мали незначне представництво у парламенті тринадцятого скликання. Головним козирем опозиції того часу було звинувачення провладної політичної сили у спробі відновити авторитарний режим на кшталт диктатури С. Стамболова 1887–1894 рр. Подібна критика мала під собою підґрунтя, адже у 1903–1908 рр. відбулося посилення виконавчої гілки влади, зазначається в монографії.

Дуже цінним для читача є аналіз ставлення політичних сил до проголошення незалежності Болгарії у вересні 1908 р. Автор переконливо доводить, що хоча позиції партій щодо вересневих подій були неоднозначними, жодна з них не засудила ініціативу Фердинанда й уряду А. Малінова, хоча деякі партії і звернули увагу на негативні наслідки, до яких могли привести ці події. На думку автора, найбільшими реалістами серед усіх правоцентристів виявилися «народняки». Вони звернули увагу громадськості на формальність проголошення незалежності і на негативне ставлення до нього деяких країн. «Стамболовісти» однозначно підтримали цю акцію. Схожу позицію зайняли і «радославісти», які постійно нагадували, що давно виступали за необхідність проголошення незалежності. «Цанковісти» загалом дали позитивну оцінку вересневим подіям, але наголосили на можливих негативних наслідках для країни. Демократи, як проурядова партія, намагалися підтримати цю акцію, підкреслюючи керівну роль у ній кабінету А. Малінова. Жодна із названих політичних сил не розглядала проголошення незалежності окремо від отримання царської корони Фердинандом, не засудила честолюбивих намірів голови держави, які безперечно ускладнили міжнародну ситуацію навколо Болгарії, відзначається у висновках до третього розділу.

Заслугою автора є те, що основні напрями еволюції політичної системи Болгарії у 1879–1908 рр. розглянуто з особливим наголосом на теми, які практично не знайшли відображення навіть у роботах болгарських дослідників: діяльність Младоліберальної партії у 1904–1908 рр., «цанковістів» у 1899–1901 і 1903–1908 рр., «стамболовістів» у 1899–1903 рр.

Оригінальність висновків та узагальнень є головним достоїнством монографії Д. В. Миколенка. Автор використовує інше визначення партіям, за якими у марксистській історіографії закріпився термін «буржуазні» – правоцентристи. Застосований кластерний аналіз дозволив диференціювати ці політичні сили за новим принципом, що ґрунтується на відображенні у їхніх програмах більшої чи меншої схильності до лібералізму або консерватизму. Хоча водночас автор самокритично відмічає певний суб'єктивізм при наданні числового значення пунктам програм партій, а також неможливість врахування їхньої реальної політики під час перебування при владі.

Справедливим є також ствердження про умовність поширених в історіографії штампів щодо поділу болгарських партій відповідно до їх зовнішньополітичних орієнтацій на «русофілів» і «русофобів». На думку дослідника, характеризуючи ідеологію правоцентристських партій, не варто перейматися такими ярликами, необхідно враховувати як первинне смислове навантаження цих понять і зміну їх сенсу стосовно історичної ситуації, так і можливість еволюцій поглядів відповідних політичних сил.

Позитивно оцінюючи дослідження Д. В. Миколенка, висловимо й деякі зауваження. Характеризуючи процес формування партійної системи в Болгарії, автор проаналізував зовнішньополітичні пріоритети представників консервативної течії, але не вказав відповідні орієнтири лібералів (с. 11). Також доречним було б розглянути і роль політичних партій північної Болгарії у підготовці об'єднання Князівства і Східної Румелії (24–25). Аналіз ідеологій, соціального складу та особливостей кожної із правоцентристських політичних партій для кращого сприйняття і порівняння необхідно було подавати за єдиною схемою.

Шкода, що автор монографії, досліджуючи партійні програми, звертає увагу на позиції тільки прогресивно-ліберальної та демократичної партій щодо вирішення болгарського національного питання (35–38). Робота була б ще актуальнішою, якби в ній було більше уваги приділено ставленню усіх правоцентристських партій до цієї важливої проблеми.

Проте наші зауваження жодним чином не знижують наукову цінність дослідження та його загальної позитивної оцінки. На наш погляд, монографія Д. В. Миколенка є вагомим доробком вітчизняної балканістики та суттєво розширює знання українського читача з історії Болгарії.